

GÜLVİRA ABBASOVA
AMEA Naxçıvan Bölməsi
e-mail-gulvira_abbasova@mail.ru

**DİLÇİ ALİMLƏRİN AZƏRBAYCAN
VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ FRAZEOLOGİZM VƏ İDIOMLARIN
LEKSİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏRİ
(NAXÇIVAN FOLKLOR MATERIALLARI ƏSASINDA)**

Frazeologiyanın əsas məqsədi frazeoloji vahidlərin müəyyənəşdirilməsi, onların tədqiq üsulları, təsnifi və lüğətlərdə əks etdirilməsidir. Frazeologizmlər - müstəqil mənası, kommunikativ funksiyası olan, cümlənin quruluşunda əsas rol oynayan leksik tərkibi ən azı iki müstəqim mənaya malik sözdən ibarət dil vahididir. Frazeologizmlər bütöv mənasının olması və nitqdə hazır formada işlənməsinə görə bütöv vahid kimi qiymətləndirilir. Dilçilər arasında frazeologizmlər haqqında fərqli fikirlərin mövcudluğu onun tədqiq edilməsinin mürəkkəbliyindən irəli gəlir. Bununla bağlı tədqiqat aparan dilçilər bu sahənin mübahisəli məsələlərini diqqət mərkəzinə çəkirlər. Məqalədə azərbaycan və ingilis dillərində sabit söz birləşmələri və frazeologizmlər arasındakı oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, frazeoloji vahidlərin daxili bölgüsü haqqında dilçilərin müxtəlif yanaşmalarından bəhs edir. Qeyd etmək lazımdır ki, məqalədə azərbaycan dilində qeyd olunan frazeologizmləri Naxçıvan folklor materiallarından götürülmüşdür.

Açar sözlər: frazeologizm, sabit söz birləşmələri, leksik, idiom, tərkib

Gulvira Abbasova
**OPINIONS OF LINGUISTS ABOUT LEXICAL CHARACTERISTICS OF
PHRASEOLOGISM AND IDIOMS IN AZERBAIJAN AND ENGLISH
LANGUAGES (BASED ON NAKHCHIVAN MATERIALS)**

The main goal of phraseology is the identification of phraseological units, their research methods, classification and reflection in dictionaries. Phraseologisms - a linguistic unit consisting of words with at least two independent meanings, which have an independent meaning and a communicative function, the lexical composition of which plays the main role in the structure of the sentence. Phraseologisms are evaluated as a whole unit due to the fact that they have a complete meaning and are processed in a ready form in speech. The existence of different opinions about phraseologisms among linguists is due to the complexity of its study. Linguists conducting research in this regard draw attention to the controversial issues of this field. The article talks about different approaches of linguists about the similar and different features between stable word combinations and phraseologisms in the Azerbaijani and English languages, as well as the internal division of phraseological

units. It should be noted that the phraseology mentioned in the article in Azerbaijani language was taken from Nakhchivan folklore materials.

Key words: phraseologism, fixed word combinations, lexicon, idiom, composition

Гульвира Аббасова

МНЕНИЯ ЛИНГВИСТОВ О ЛЕКСИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ИДИОМЫЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛАХ НАХЧЫВАНА)

Основная цель фразеологии – выявление фразеологизмов, методы их исследования, классификация и отражение в словарях. Фразеологизмы – языковая единица, состоящая из слов, имеющих не менее двух самостоятельных значений, обладающих самостоятельным значением и коммуникативной функцией, лексический состав которых играет главную роль в построении предложения. Фразеологизмы оцениваются как целостная единица в связи с тем, что они имеют законченное значение и в готовом виде обрабатываются в речи. Существование различных мнений о фразеологизмах среди лингвистов обусловлено сложностью его изучения. Лингвисты, проводящие исследования в этом направлении, обращают внимание на спорные вопросы данной области. В статье говорится о разных подходах лингвистов о сходстве и различиях между устойчивыми словосочетаниями и фразеологизмами в азербайджанском и английском языках, а также о внутреннем разделении фразеологизмов. Следует отметить, что упомянутая в статье фразеология на азербайджанском языке взята из фольклорных материалов Нахчывана.

Ключевые слова: фразеологизм, устойчивые словосочетания, лексика, идиома, композиция

Frazeologizmlər - müstəqil mənası, kommunikativ funksiyası olan, cümlənin quruluşunda əsas rol oynayan leksik tərkibi ən azı iki müstəqim mənaya malik sözdən ibarət dil vahididir. Frazelogizmlər bütöv mənasının olması və nitqdə hazır formada işlənməsinə görə bütöv vahid kimi qiymətləndirilir.

Dilçilər arasında frazeologizmlər haqqında fərqli fikirlərin mövcudluğu onun tədqiq edilməsinin mürəkkəbliyindən irəli gəlir. Bununla bağlı tədqiqat aparan dilçilər bu sahənin mübahisəli məsələlərini diqqət mərkəzinə çəkirlər. Frazelogiyaya dair oxşar fikirlərin də olduğunu müşahidə edirik. Frazelogiyanın dərinədən öyrənilməsi frazeologizmləri bir-birindən ayırmaqdan başlayır. Burada ən mühüm məsələ sabit və qeyri-sabit söz birləşmələri arasında sərhədi müəyyənləşdirməkdir. Bütün dillərdə olduğu kimi, azərbaycan və ingilis dillərində də söz birləşmələri “sərbəst” və “sabit” birləşmələr adı altında iki böyük qrupa ayrılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, söz birləşmələrinin növlərinin özünəməxsus

xüsusiyyətləri vardır. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini, dilçilikdəki mövqeyini düzgün öyrənmək dilçilik problemlərinin həlli üçün əhəmiyyətlidir.

Sərbəst birləşmələr əsl qrammatik birləşmələr olub, komponentləri həqiqi mənasından uzaqlaşmayan, öz leksik müstəqilliyini qoruyan birləşmələrdir. Sərbəst birləşmələri hissələrinə ayırmaq, təhlil etmək mümkündür. Sabit birləşmələr dilin tarixi inkişafı prosesində yaranır və hazır şəkildə istifadə olunduğu üçün sərbəst birləşmələrdən fərqlənir. Belə birləşmələri əmələ gətirən sözlər öz əvvəlki mənalılarından müəyyən səviyyədə uzaqlaşır. Sabit birləşmələrlə bağlı həll olunmalı məsələlər çoxdur. Çünki, bu sahədə dilçi alimlərin bir sıra yanaşmaları mövcuddur. Sabit söz birləşmələri bəzən dilçiliyin sintaksis bölməsində söz birləşməsi olduğu, bəzən isə leksikologiya bölməsində frazeologizm kimi göstərilir. Qeyd etmək lazımdır ki, “sabit birləşmə” ilə frazeoloji birləşmə anlayışlarının eyniləşdirilməsi faktı bu sahədə bir sıra araşdırmaların aparılması məsələsini daha da dərinləşdirir. Ümumiyyətlə frazeologizmləri dar mənada götürən dilçilər sabit söz birləşmələri ilə frazeologizmləri bir-birindən fərqləndirmiş, frazeologizmləri geniş mənada götürən dilçi alimlər isə bu iki termini eyniləşdirmişdir.

Dilçi alim Ağamusa Axundov da sabit söz birləşmələri ilə frazeoloji birləşmələri eyniləşdirərək frazeologizm terminini geniş aspektdə götürmüş və frazeologizmə belə tərif vermişdir: “*Sabit və yaxud qeyri-sərbəst söz birləşmələri tərkib hissələri müstəqil leksik mənaya malik olmayan, morfoloji və sintaktik cəhətdən üzvlərə ayrılma bilməyən birləşmələrə deyilir. Belə birləşmələrə frazeoloji birləşmələr və ya frazeologizmlər deyilir*” [2, s. 185]. A.Axundov frazeoloji vahidlərin dörd növü olduğunu qeyd etmişdir: “*Frazeoloji vahidlərin dörd növü vardır: frazeoloji uyuşmalar, frazeoloji birləşmələr, frazeoloji qovuşmalar və nəhayət, frazeoloji ifadələr*” [2, s. 187].

Filologiya elmləri doktoru Nigar Vəliyeva frazeologizmləri geniş mənada götürsə də bununla bağlı o, qeyd etmişdir ki, “Azərbaycan dilində frazeoloji vahidlər həm də sabit söz birləşmələridir lakin, hər cür sabit söz birləşməsi frazeoloji vahid deyildir [7, s. 529].

Lakin S. Cəfərov da frazeologizm anlayışını geniş mənada götürmüş lakin o, bütün sabit söz birləşmələrini frazeologizmlərə daxil etmişdir: Frazeologiya (yunan sözü olub *phrasis*- ifadə və *logos*-təlim sözlərindən ibarətdir) dildə mövcud olan bütün sabit söz birləşmələrinin məcmusu deməkdir [3, s. 88]. S.Cəfərovun fikrincə sabit söz birləşmələrini dilçiliyin leksikologiya şöbəsinin tərkibində xüsusi bir bölməsinə aid etmək daha düzgündür.

Digər dilçilərdən biri Həsərət Həsənov frazeologiyani dar mənada götürərək, onu dilçilik elminin ayrıca bir sahəsi kimi yox, leksikologiyanın tərkibində bir bölmə olduğunu qeyd etmişdir. [5, s. 345]. H. Həsənovun fikrincə bütün növ frazem səciyyəli birləşmələri, o cümlədən sabit söz birləşmələrini frazeologizmlərə daxil etdikdə frazeologiyanın həcmi həddindən artıq genişlənmiş sayılır.

Musa Adilov isə digər dilçilərdən fərqli olaraq frazeologizmlərin dilçiliyin digər sahələri ilə oxşar xüsusiyyətləri olduğunu bildirsə də, frazeologizmlərə

dilçiliyin xüsusi sahəsi kimi yanaşmışdır. *“Frazeologiya elmi frazeoloji vahidlərin müəyyənləşdirilməsi, onların tədqiq üsulları, onların təsnifi və lüğətlərdə əks etdirilməsi məsələləri ilə məşğul olur. Müasir dildə xüsusi bir dilçilik fənni olan frazeologiya, dilçiliyin digər sahələri (leksikologiya, leksikoqrafiya, sintaksis, sözdüzəltmə, üslubiyyat) ilə daxilən əlaqədardır”* [1, s. 16].

Azərbaycan dilində sabit birləşmələrin bir qisminin tərəflərindən birinin və ya hər ikisinin məcaziliyi əsasında əmələ gəldiyi üçün Q.Kazımov sabit birləşmələrin özlərini də iki növə ayırmışdır. Bunlar: sabit leksik birləşmələr və sabit frazeoloji birləşmələrdir [7, s. 530].

Frazeoloji vahidlər geniş üslubi xüsusiyyətlərə malikdir və bir çox tədqiqatlarda bu özünü göstərir: A.Qurbanov, H.Bayramov və başqaları frazeologizmlərin üslubi çalarlarını, məna tutumunu tədqiq etmişlər. Azərbaycan dilçilərindən F.Hüseynov, A.Rəhimov, T.Abasquliyev, İ.Hüseynov, N.Vəliyeva, Ə.Hacıyeva və başqaları ingilis dilinin frazeologiyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsi məsələləri ilə bağlı araşdırmalar aparmışlar.

Azərbaycan dilində olduğu kimi ingilis dilinin də frazeologiyasına dair bir çox tədqiqatlarda müxtəlif mülahizələrlə qarşılaşdıq. A.V. Kunin, R. S. Ginzburg, S. S. Khidekel, G. Y. Knyazeva, A. A. Sankin, C.F.Hockett, N.N Amasova bu sahə ilə bağlı geniş tədqiqat aparmış və müxtəli fikirlər səsləndirmişlər. A.V.Kunin frazeologizmlərlə bağlı yazır ki, *“frazeoloji birləşmələrin mürəkkəbliyi təkcə bu birləşmələrin daxil olduğu terminlərin çoxmənalı olduqları üçün yox, həm də mənsub olduğu dilin ziddiyyətləri ilə bağlıdır”* [8, s. 136]. Kuninin fikrincə dilçiliyin ən mühüm problemi sabit frazeoloji vahidlərlə zənginləşdirməkdir. Bu problemlə bağlı tədqiqat aparmaq üçün dilçiliyin xüsusi bölməsi yaradılmalıdır. Və Kunin dilçiliyin bu bölməsini frazeomatika adlandırmışdır. Beləliklə o, frazeologiyanı 2 istiqamətdən öyrənməyi məqsədəuyğun hesab etmişdir 1)idiomatika 2)frazeomatika

Həmçinin, A.Kovi, M.Svon, K. Rosemeri, V. Smit, V.H. Kollens, J. Simpson, B. Foster sabit birləşmələri frazeoloji birləşmələrlə eyniləşdirərək frazeologiyanı geniş mənada götürür. Onlar dildə sabit birləşmələrdən dil vahidlərinə ekvivalent olanları, mənasına və quruluşuna görə tərkib üzvləri parçalanmayan bir qrup birləşmələri frazeologiya adlandırırlar.

Fikrimizcə, frazeologizmlər və sabit birləşmələri eyniləşdirmək məqsədəuyğun deyil. Frazeologizmlər genetik baxımdan söz birləşməsidir, lakin məzmun etibarilə söz birləşməsinin ifadə etdiyi mənadan uzaqlaşan, strukturuna görə söz birləşmələrindən fərqlənən dil vahididir. Frazeologizmlər iki və daha artıq sözün birləşməsindən yaranan hər hansı birləşmə deyil, dildə sabit leksik tərkibli və sintaktik strukturlu ifadələrdir.

İngilis dilində olduğu kimi azərbaycan dilində də frazeologizmlərin bəziləri bitmiş fikri bildirir. Və dilçilərin bu məsələdə fikirləri müxtəlifdir. Frazeologizmlərin bir qismi atalar sözü və məsəllərdən yaranmışdır. N.N.Amasova bu tip konstruksiyaları predikativ quruluşlu vahidlər, A.V.Kunin isə predikativ frazeologizmlər adlandırmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox dilçilər belə

frazeologizmlərə atalar sözləri və məsəlləri aid etmişdir. Azərbaycan dilçisi H.Bayramov “frazeologiya” anlayışını dar mənada götürsə də, atalar sözləri və zərbi məsəlləri frazeologiyanın zənginləşməsinin mənbələrindən biri hesab etmiş və onları frazeoloji cümlə kimi araşdırmışdır [7, s. 535].

Atalar sözləri və məsəllərin frazeoloji vahid kimi işlənməsi ilə bağlı Naxçıvan folklor antologiyalarından bir sıra nümunələr göstərmək olar. Məsələn, “el ağzı - çuval ağzı”, “el sözü daşı yeridər”, “ağı qaradan seçməyənin üzü qara olar”, “hirsini basa bilməyən, nəfsini basa bilməz”, “el gözündən düşən boy atmaz” [6, s. 104-108]. Atalar sözü və məsəlləri kommunikativ frazeoloji vahidlərə daxil olması haqqında fikirlər də mövcuddur. Atalar sözündən frazeologizm yaranması halını Naxçıvan folklor örnəklərində olduğu kimi ingilis atalar sözlərində də müşahidə edə bilərik. Məsələn: “a bird in the hand is worth two in the bush” (soğan olsun, nağd olsun) atalar sözünün ixtisar olunmuş forması “a bird in the bush such a big bird” frazeologizmi “boş vədlər” kimi tərcümə olunur [4, s. 23].

Ümumi olaraq, frazeoloji vahidlərin təyininə görə sonra onların daxili bölgüsündən də bəhs etmək lazımdır. İstər Azərbaycan, istərsə də ingilis dilində frazeologizmlərin müxtəlif əlamətlərinə görə daxili təsnifi verilmişdir və əksər yanaşmalarda frazeologizmlərin beş növə bölündüyü qeyd edilmişdir: idiomlar, ibarələr, hikmətli sözlər, atalar sözləri, zərbi-məsəllər. Lakin bu bölgü ilə bağlı dilçilərin müxtəlif fikirləri mövcuddur.

Frazeoloji vahidlərin bir növü olan idiomlar məndə mövzuya ifadəlilik verən, mənanı qüvvətləndirmək üçün təsirli vasitədir. İdiomlar haqqında vahid fikir formalaşdırmaq mümkündür. Belə ki, idiomların əsas xüsusiyyəti onların tərkib hissələrinin ayrılmaz olması və idiomun leksik mənası ilə onun tərkibindəki sözlərin mənası arasında heç bir əlaqənin olmamasıdır. Müxtəlif sistemli dillərdə idiomlarla bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirən dilçilər də vardır.

Azərbaycan dilçisi S.Cəfərov idiomlara bu şəkildə tərif verir: “Həqiqi mənalı sözlərin qarşılığı olub, onu məcazi məna ilə bildirən sabit söz birləşmələrinə idiom deyilir” [3, s.89]. O, frazeologiyadan bəhs edərkən idiomları sabit söz birləşmələrinin növlərinə daxil etmişdir: “Frazeologiya bəhsində öyrənilən sabit söz birləşmələrinin aşağıdakı növləri vardır: idiomlar; ibarələr; hikmətli sözlər; atalar sözləri; zərbi-məsəllər və tapmacalar” [3, s. 89].

Həsərat Həsənovun fikrincə atalar sözləri, məsəllər, ibarələr, aforizmlər, tapmacalar hazır şəkildə nitqdə mövcud olsa da, onların frazeologiyanın tərkibinə aid olmadığını bildirmişdir. Frazeologizmlər öz təbiətinə görə söz birləşməsi və cümlə səciyyəli olsa da, onlardan əmələ gəlsə də, atalar sözləri, məsəllər, ibarələr, idiomlar və.s.-dən strukturlarına və işlədilməsinə görə fərqlənir.

Musa Adilovun fikrincə, idiom bütöv məna ilə onları təşkil edən ayrı-ayrı komponentlərin mənasına uyğun gəlməyən idiomatik səciyyəli dil vahidlərinə deyilir. İdiomatiklik dil vahidləri arasında formal və semantik əlaqənin itməsi nəticəsində yaranaraq, dilin yığcamlığını təzahür edir. Musa Adilov idiomları leksik, sintaktik və morfoloji olmaqla 3 yerə bölmüşdür. [1, s. 7]

İngilis dilində idiomların nəzəriyyəsinin, eləcə də frazeologiyanın əsasları ilə bağlı A.Kunin, Ç.Hokket, N.Amosova, J.Katz və digərləri bir sıra mühüm araşdırmalar etmişlər. Bu araşdırmalarda idiomlarda baş vermiş müəyyən dəyişikliklər, onların leksik və semantik xüsusiyyətləri, yaranma və formalaşma prinsipləri öyrənilmişdir. İngilis dilində çoxlu sayda idiomların diskursda geniş şəkildə işlənməsi onların öyrənilməsinin əhəmiyyətini bildirir. Ç.Hokket hesab edirdi ki, “İdiom mənanın strukturu əsasında izah edilməsi mümkün olmayan tək morfem və ya mürəkkəb formadan ibarət qrammatik formadır.” [9, s. 171]. İdiomların semantik, morfoloji, sintaktik xüsusiyyətləri ilə əlaqədar bir sıra tədqiqatlar aparılsa da, deyilən fikirlər bir-birindən fərqlənir.

Həm ingilis, həm də azərbaycan dilində idiomatik sistem bu dillərin milli özünəməxsusluğunu əks etdirir, məna zənginliyi və üslubi rəngarəngliyi ilə fərqlənir. İngilis dilində idiomatik birləşmələrin azərbaycan dilinə düzgün tərcümə etmək üçün həmin dilin incəliklərini bilmək, xalqının məişətinə, həyat tərzinə yaxından bələd olmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Müəllilmlər üçün vəsait. Azərbaycan dilində. Bakı: Elm, 2019, 160 s.
2. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2006, 280 s.
3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007, 192 s.
4. Həsənquliyeva E. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətləri və onların azərbaycan dilində qarşılığı (C. Qolsuorsinin “The white monkey”, “The silver spoon”, “Swan song” əsərləri əsasında) fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi...dis. avtoref. Bakı, 2023, 36 s.
5. Həsəratov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: “Nurlan”, 2005, 452 s.
6. Naxçıvan folkloru antologiyası. 3 cildə, II cild. Naxçıvan: “Əcəmi” NPB, 2011, 488 s.
7. Vəliyeva N. Müxtəlif sistemli dillərdə feli birləşmələrin tipoloji təhlili. Bakı, 2008, 779 s.
8. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высшая школа, 1986, 200 с..
9. Hockett C.F. A course in modern linguistics. New York: Prentice Hall College Div, 1958, 621 p.

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Əbülfəz Quliyev